

Uluslararası Sözleşmelerde Güney Kafkasya'nın İki Muhtariyeti: Nahçıvan ve Acaristan

Elman Ceferli*

Özet

Makalenin konusu, Güney Kafkasya'nın iki özerk bölgesi, Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin tarihi; bu iki muhtariyetin kurulmasının hukuki temelini oluşturan ikili ve uluslararası anlaşmalardır. Bu anlaşmaların, özellikle 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış Kars Anlaşması'nın tarihi önemi üzerinde durulmuştur. Her iki muhtariyetin kurulmasında Türkiye'nin oynadığı rol araştırılmıştır. Nahçıvan ve Acaristan'ın modern dönemdeki siyasi-hukuki ve anayasal durumu makalenin özümü teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan, Acaristan, Güney Kafkasya.

Devlet arazisinin belli bir bölgesini, anayasa veya diğer hukuki anlaşmalarla tespit olunmuş kendini idare etme hakkını yahut herhangi bir bölgenin idare etme statüsünü (siyasi veya devlet muhtariyeti; vilayet veya inzibati arazi muhtariyeti) elinde bulunduran muhtariyetler dünyanın birçok

ülkesinde, bunun gibi birkaç üniter kuruluşlu devlette mevcuttur. Bu bakımdan Güney Kafkasya'nın iki üniter devleti Azerbaycan kendi bünyesine Nahçıvan'ı, Gürcistan ise Acaristan'ı birleştirir. Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti ile Acaristan Muhtar Cumhuriyeti arasında benzer ve farklı cihetler kendini yalnız komşu devletlerin bünyesinde coğrafi bakımdan yakın arazilerde olmalarından değil, aynı zamanda, kurulma tarihi şartları, her iki muhtariyetin beynelmilel antlaşmalarda tanınması bakımından da göstermektedir.

XX. asrın ilk yirmi yılında, hem Güney Kafkasya bölgesi hem de tüm dünya için çok mühim tarihi, siyasi ve askeri hadiseler meydana geldi. 1914-1918 arasında patlak veren I. Dünya Savaşı, krallık rejiminin düşüşü ve Sovyet Rusya'nın kuruluşu, emperyalist ülkelerin ve komşu devletlerin Güney Kafkasya siyaseti aynı devirde bölgenin geleceğinde başlıca rolü oynadı.

1918 yılının ortalarında kendi müttefikleri ile birlikte I. Dünya Savaşı'nda durumu kötüye giden Osmanlı, Güney Kafkasya'da güçlenmeye çalışıyordu. 4 Haziran 1918'de, Osmanlı Devleti'nin Batum'da Azerbaycan Cumhuriyeti ile imzaladığı dostluk antlaşmasının IV. maddesi Azerbaycan'a siyasi ve askeri desteği öngörüyordu. Batum Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği "Osmanlı İmparatorluğu ile Transkafkasya Konfederasyonu Cumhuriyeti arasında sulh ve dostluk hakkında" antlaşmanın şartlarına göre, Rusya ile 1829 yılında imzalanan Edirne Barışı'ndan önceki sınırlar yeniden gözden geçirilmeli, Güney Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne 1250 kişinin yaşadığı 38.000 km² arazi verilmeydi¹. Osmanlı Türkiyesi aynı gün Batı Azerbaycan'da kurulmuş işgalci taşnak rejimi ile imzaladığı antlaşma ile Göyçe Gölü etrafında uydurma Ermeni devletinin kurulmasına tarafsız yaklaştığını ve onu diplomatik olarak tanıdığını gösterdi. Antlaşmaya göre, Eçmiyazin ve Gümrü

(*) Doç. Dr.,

(1) Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, II. cild, Bakı: 1976, s. 42.

Osmanlı Devleti'ne dahil olacak, Osmanlı hükümeti Kars-Gümrü-Culfa demiryolunun kontrolünü elinde bulunduracaktı.

En kadim devirlerden beri Gürcistan'a bağlı olan Acaristan ayrıca prenslik olarak XII-XIV. asırlar arasında Meshetiye (XIII. asırda Samtshe-Saatabako olarak adlandırılıyordu) krallığının bir parçası idi. XV-XVI. asırlar arasında Osmanlı Devleti'nin gittikçe güçlenmesi Gürcistan'da feodal dağınıklık ile aynı zamana denk geldi. Samtshe-Saatabako'nun Osmanlı hücumları karşısında müdafası diğer Gürcü topraklarına nispeten daha zayıf olmuştu. 1526-1547 yılları arasında Batum'u elde tutma adına Osmanlılarla Safeviler arasında aralıksız savaşlar yapıldı. Neticede 29 Mart 1555 günü Amasya Barış Antlaşması ile Samtshe-Saatabako Çarlığı bu iki devlet arasında paylaşıldı. Antlaşmaya göre Batı Gürcistan (İmeretiya, Mekreliya və Kuriya Krallıkları), şimdiki Ermenistan'ın batı bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'nun, Doğu Gürcistan (Samtshe-Saatabako, Kartli, Kaheti) ve Batı Azerbaycan (şimdiki Ermenistan'ın büyük bölümü) Safevilerin hakimiyetine geçti. Lakin ivedilikle Osmanlı Devleti bu bölgeleri Safevilerden aldı ve 1564 yılında fiili olarak Acaristan'ın Kuriya Krallığı ile tarihi asayiş sınırının geçtiği Çoloki Çayı'na değin olan topraklar üzerinde kendi hakimiyetini pekiştirdi. Böylelikle, Acaristan uzun müddet Gürcistan topraklarından ayrı düştü, onun ahalisi ise İslamiyeti kabul ederek Müslüman hayat tarzını benimsedi. Acaristan bölgesi Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde bölgesel yönetimlere (Batum ve Acaristan sancakları olarak) bölündü².

XIX. asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayli zayıfladığı, uluslararası mevkinin sarsıldığı bir zamanda Acaristan üzerindeki hakimiyet hakkı Rusya'ya geçmişti. 1877-1878 yılları arasındaki Rus-Türk savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Barışına göre Rusya Kars vilayetini topraklarına katmıştı. 1878 yılında Berlin Kongresi'nde antlaşma şartları yeniden gözden geçi-

rilip Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verildiği onandı³. 3 Mart 1918'de Sovyet Rusya ile Dörtler İttifakı (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan) arasında imzalanan Brest-Litovsk Barışının IV. maddesine göre bahsi geçen bölgeler Osmanlı Devleti'ne iade edilse dahi Güney Kafkasya Meclisi, Kars, Ardahan ve bilhassa Batum'un iade edilmesine itiraz etti.

Mamafih Güney Kafkasya Yönetimi ve Meclisi ile Türk hükümeti arasında 14 Mart 1918'de Trabzon'da görüşmeler başladı. Meclisin temsilci heyeti Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanıyıp tanımama hususunda uzlaşmadığından Gürcistan 13 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Türk orduları 14 Nisan'da Batum'u ele geçirerek 8 gün sonra barışı sağlamak için kendi taleplerini bildirdi. 22 Nisan'da meclis, Güney Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Osmanlı 28 Nisan'da yeni devleti tanıdı ve 11 Mayıs 1918'den 4 Haziran 1918'e dek Osmanlı Devleti ile Güney Kafkasya Meclisi arasında Batum Konferansı düzenlendi. Batum mülahazaları mecliste daha önce mevcut olan ciddi fikir ayrılıklarını daha da derinleştirdi, neticede Güney Kafkasya Federasyonu dağıldı, 26 Mayıs'ta Gürcistan, 28 Mayıs'ta Azerbaycan, 30 Mayıs'ta ise Ermenistan kendi bağımsız cumhuriyetlerini kurduklarını ilan ettiler⁴.

4 Haziran, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında "dostluk", Osmanlı Devleti ile Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında ise "sulh ve dostluk" antlaşmalarının imzalanması ile sonuçlandı. Her üç antlaşmanın II. maddesine göre, Gürcistan hükümeti Kars, Ardahan ve Batum'la beraber Ahıska ve Ahalkelek'in Osmanlı Devleti'ne geçtiğini kabul ediyordu. Azerbaycan'la imzalanan antlaşmanın II. maddesi Şerur-Dereleyez kazasının Şerur

(2) <http://www.adzar.net/history.htm>

(3) <http://tarix.info/sulh/108-yeni-tarix-d246vr252n252n-s252lhm252qavil6011601ri.html>

(4) Qafarov V. "Batum Konfransı və Azərbaycan", *Tarix Və Onun Problemləri Jurnalı*, № 1-2. Bakı: 2009, s. 81.

bölgesi ve Ordubad hariç olmak üzere Nahçıvan kazasının Osmanlı Devleti'ne geçtiğini bildiriyordu. Ayrıca Gümrü-Culfa demiryolu bütünüyle Türk hükümetinin kontrolüne geçiyordu⁵. Batum Konferansı arifesinde Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü talepler karşısında aciz kalan Gürcistan hükümeti Almanlarla gizli görüşmeler yürüterek "Poti paktına" esasen Güney Kafkasya Federasyonu'ndan çıkıp kendi bağımsızlığını ilan etmiş ve Almanya'nın himayesine geçmişti. Lakin I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) artık mağlubiyetin kaçınılmaz olması Almanların Gürcüleri kayırmasına imkan vermedi ve böylece Osmanlı kendi şartlarını ilan ederek Batum ve çevresinin kontrolünü ele geçirdi.

Bununla birlikte, Osmanlı da Almanya'nın müttefiki olarak mağlup olduğundan Türk ordusu Güney Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldı. 16 Aralık'ta İngiliz gemileri Batum Limanı'na demirledi ve İngilizler burada Batum vilayetini idare edecek bir konsül oluşturdu; Batum'u kendilerinin askeri-siyasi destek muntikasına çevirmek için onu bağımsız ilan ettiler. Lakin vilayet şurası "tek ve bölünmez Rusya" seslerinin yükselmesi ile İngilizler tarafından 28 Nisan'da kaldırıldı. Batum vilayeti İngilizlerin işgal bölgesi gibi idare edilmeye başlandı. 13 Eylül 1919'da "Gürcistan müslümanlarının istiklal komitesi" Batum'da Acaristan meclisini kurdu. 8 Nisan 1920'de Antanta Yüksek Şurası Batum'u bağımsız liman ("porto-franko") ilan etti. 14 Temmuz'da müttefikler Acaristan'ı Gürcistan'a verme kararı aldılar. Gürcü hükümeti burada "olağanüstü idare" rejimi kurdu. Güney Kafkasya, o cümleden Gürcistan'a bolşevik müdahalesinin güçlendiğini gören hükümet 1920 yılının sonlarında Türkiye ile görüşmelere başladı⁶. Türkiye'nin yardımı mukabilinde Acaristan'ın ona verilmesi vaat edildi. Türkiye 11 Mart'ta ordusunu Batum'a sevketti. Lakin 1921 Moskova Antlaşması'na göre Türkiye, Gürcistan SSR'nin Batum vilayeti üzerindeki hakkını tanıdı ve ordusunu Batum'dan çıkardı. 18 Mart'ta Batum vıla-

yetinde Sovyet hakimiyetinin tanındığı ilan edildi.

1918 yılında Azerbaycan topraklarına, ve Nahçıvan'a karşı Ermenilerin mesnetsiz iddiaları artmış ve askeri tecavüz aralıksız ve toplu bir hal almıştı. Aynı yılın mayıs haziran aylarında Nahçıvan'daki Ermeni askeri kuvvetleri Azerbaycan halkına planlı bir soykırımı gerçekleştiriyordu. Bu dönemde Ermeni celladı Andronik'in 19 Haziran'da başlayan Nahçıvan yürüyüşü bir aydan fazla devam etti ve dehşet verici sonuçlara neden oldu: Sadece Gilançay ve Elinceçay havzalarında 80'den fazla köy dağıtıldı, bölgenin barışsever halkı soykırıma uğradı. 5 Ağustos 1918'de Osmanlı Devleti'nin I. Kafkas Ordusu'nun, bundan iki gün sonra ise XI. Ordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'a gelmesi ile Ermenilerin hücumları bastırıldı.

Osmanlı askeri kuvvetlerinin gelişi ile ortaya çıkan defakto durum karşısında bölgede halk oylamasına gidildi ve Nahçıvan kazasının Kars'la birlikte Batum vilayetinin bir parçası olarak Osmanlı Devleti'ne verildiği ilan edildi. Bu hadise işgal olgusu olmayıp doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin himayesi altında bölgenin emniyetinin temin edilmesi maksadına yardım ediyordu. Çünkü Kazım Karabekir Paşa, Nahçıvan'ın mukadderatının bağımsız bir cumhuriyet olarak daha iyi olacağı fikrini ileri sürmüş ve bu fikir Atatürk tarafından beğenilmişti⁷. 14 Eylül 1918'de kabul edilen kararla 23 kazada birleşen 100 nahiye Batum vilayeti adı altında Osmanlı Devleti'nin topraklarına dahil edildi. Lakin ekim ayında Nahçıvan kazası reisi tayin edilen Halis Turgut Bey sadece bir ay -Osmanlı ordusu Mondros Antlaşması'ndan dolayı Güney Kafkasya'yı terkedene dek- kalabilirdi⁸. 1918-1920 arasında Osmanlı komutanlığına bağlı bir grup Türk askeri Nahçı-

(5) Qafarov V. "Batum konfransı və Azərbaycan", *Tarix Və Onun Problemləri Jurnalı*, № 1-2. Bakı: 2009, s. 85.

(6) http://az.wikipedia.org/wiki/Batum_Vilay%C9%99ti

(7) Safarlı F. "Kazım Qarabekir Paşa Və Naxçıvanın Erməni Təcavüzündən Müdafiəsi", *Naxçıvan Jurnalı*, 2001, № 5, s. 76.

(8) Cəfərli E. *Naxçıvanda Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsi*, Bakı: Nurlan, 2009, s. 196.

van'da kalarak bölge halkı ile birlikte Nahçıvan'ın Ermeni işgalinden korunmasında çok mühim yardımlarda bulundu. 1918-1919'da Nahçıvan'da önce İngilizler, daha sonra ise Amerikalılar bölgeyi kendi himayelerine alarak bölgenin Ermeni işgaline açılmasına yardım etseler de sonuçta Nahçıvanlıların ciddi mukavemeti, Osmanlı Devleti'nin askeri yardımı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümetinin katı duruşu Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olarak korunup elde tutulmasında başrol oynadı.

27 Nisan 1920'de Azerbaycan'da ve 28 Temmuz'da ise Nahçıvan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra da taşnak hükümeti Nahçıvan'ı işgal etme planları dahilinde askeri tecavüzünü devam ettirdi. Sovyet Rusya, Ermenilerin Nahçıvan'ı işgal etmesine ses çıkarmıyor, hatta bu işgal gerçeğini diplomatik olarak tanıyordu. Öyle ki 10 Ağustos 1920'de RSFSR ile taşnak rejimi arasında imzalanan barış-uzlaşma antlaşmasına göre Şahtahtı ve Culfa, keza Şahtahtı-Culfa demiryolu, askeri maksatlar için istifade etmemek şartıyla Ermenilerin işgali altına giriyordu. Yalnız Azerbaycan hükümetinin ısrarlı taleplerinden sonra eylül ve ekim aylarında Ordubad ve Şerur kazaları Ermeni işgalinden kurtarılmıştı⁹. Lakin 28 Ekim 1920'de Rusya ile taşnak Ermenistan'ı arasında başka bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada da Azerbaycan'ın görüşü dikkate alınmadan Zengezur ve Nahçıvan Ermenistan'a veriliyordu. Bolşevik Rusya'sı bu yolla Ermenistan'da sovyet hakimiyeti kurmak için zemin hazırlamak, Ermenilerin teveccühünü kazanmak istiyordu¹⁰. Rusya, kendi politikasına uygun olarak karşı cephede yer alan Türkiye hükümeti ile açık münakaşaya girmekten çekinse de gelecekte Azerbaycan'la aynı milli-etnik, tarihi-medeni bağlılığa malik olan Türkiye arasında vasıtasız sınırların olmasına imkan vermemek için Ermenistan'ı sovyetleştirme siyasetini hızlandırdı.

30 Kasım 1920'de AKP MK Siyasi ve Teşkilat büroları meclis üyelerinin bir-

likte alınan kararında ve Bakü sovyetinin 1 Aralık 1920 tarihli beyanatında Zengezur ve Nahçıvan'ın Ermenistan'a verildiğinin ilanı Ermenileri daha aktif hale getirdi. Sonuçta, RSFSR ile Ermenistan SSR arasında imzalanan 2 Aralık 1920 tarihli antlaşmanın III. maddesinde İrevan vilayetine bütün arazileri, Nahçıvan ve Zengezur kazaları Ermenistan toprağı olarak tanınıyordu¹¹. Nahçıvan meselesinde müteşekkil yürütülen mübareze neticesini ivedilikle verdi: Ermenistan İnkılap Komitesi 28 Aralık 1920'de verdiği beyanatla Nahçıvan'ı müstakil sovyet cumhuriyeti olarak tanıdığını ve ona karşı toprak iddialarından imtina ettiğini bildirdi. Bundan başka, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile tarihi adalet yerine getirilerek Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edildi. Lakin ne yazık ki Zengezur Ermeni işgali altında kaldı.

Ancak Rusya'nın bu emperyalist ve iki yüzlü duruşuna rağmen Osmanlı, 4 Haziran 1918'de Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ile uzlaştığı Batum Antlaşması'nın II. maddesini esas alarak Nahçıvan'ı himayesi altına almayı amaç edinmişti. 2 Aralık 1920'de Türkiye ile taşnak Ermenistan'ı arasında imzalanan 18 maddeden müteşekkil Gümrü Antlaşması'nın (8, v. 128-133) II. maddesi şöyleydi: "Kükü Dağı – 10282-8022, Hemesür Dağı – 8160, Kurdkulak Köyü, Sayat Dağı – 7868, Arpaçay evleri – 3080, Gömürlü Dağı – 6930, Saraybulak – 8071, Ararat İstasyonu, Araz Çayı yakınlarındaki Aşağı Karasu ağzından geçen hattın güneyindeki (Nahçıvan, Şahtahtı, Şerur) mıntıkaya, daha sonra referandumla tayin olunacak idare şekline ve bu idarenin kapsayacağı alana Ermenistan müdahale etmeyecek ve bu alanda şimdilik Türkiye'nin himayesinde yerli idarecilik yaratılacaktır".

(9) Cəfərli E. *Naxçıvanda Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsi*, Bakı: Nurlan, 2009, s. 231.

(10) Hacıyev İ. "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Yaradılması Ölkəmizin Həyatında Mühüm Hadisədir": http://525.az/site/?name=xəberprint&kecid=1&news_id=15367

(11) Нифталиев И. «Историческая призма»: как большевики и армяне рвали на части Азербайджан. <http://news.day.az/politics/348248.html>

(12) Gümrü, Moskva Və Qars Müqavilələri (Azərbaycan, Türk, Rus Və Fransız Dillərində), Naxçıvan: 2004, s. 26.

Lakin Gümrü Antlaşması, son gününü yaşayan taşnak hükümeti ile imzalandığı ve Ermenistan'da kurulan Sovyet hükümeti bu antlaşmayı tanımadığı için antlaşmanın hiçbir maddesi geçerlilik kazanmadı.

Böylece, 1918-1920 arasında Güney Kafkasya etrafında cereyan eden hadiseler bölgenin tamamen Sovyet Rusya etkisi altına girmesiyle neticelendi. 29 Kasım 1920'de, Ermenistan'da, 25 Şubat 1921'de Gürcistan'da sovyet hakimiyeti kuruldu. Böyle olunca, Türkiye Güney Kafkasya'da kendi nüfuzunu korumak için Rusya ile diplomatik mübareze başladı. 16 Mart 1921'de bu iki devlet arasında Moskova'da imzalanan dostluk ve kardeşlik üzerine 16 maddelik antlaşmada hem Batum ve etrafındaki araziler hem de Nahçıvan hususunda mesele tebarüz ettirilmişti. Antlaşmanın II. maddesinde: "Türkiye bu antlaşmanın I. maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde yerleşen ve Batum çevresinin topraklarını teşkil eden arazilerde Batum şehiri ve limanı üzerindeki egemenliğini Gürcistan'a bırakmayı kabul etmektedir. Şu şartla ki;

1. Şimdiki antlaşmanın bu maddesinde gösterilen yerlerin ahali si idari yönden her bir topluluğun medeni ve dini haklarını temin eden yerli muhtariyetten istifade edecek ve gösterilen yerlerde ahali, isteklerine göre toprak kanunu tayin etme imkanına malik olacaktır.

2. Batum limanı vasıtası ile vergisiz olarak Türkiye'ye giden ve oradan gelen her türlü malların serbest geçişine izin verilecek, bunun için hiç bir istek ileri sürülemeyecek, bu mallar için hiç bir vergi talep edilmeyecek ve Türkiye'ye hiç bir hususi vergi ödmeden Batum limanından istifade hakkı verilecektir"¹².

Antlaşmanın Nahçıvan ile alakalı olan III. maddesi ise aşağıdaki gibiydi: "Mutabık olan her iki taraf, bu antlaşmanın I (C) ekinde gösterilen sınırların içerisinde Nahçıvan vilayetinin Azerbaycan'ın egemenliği altında

muhtar bölge olmasını Azerbaycan'ın egemenlik hakkını hiçbir zaman üçüncü bir devlete devretmemesi şartı ile kabul etmiştir"¹³.

Antlaşma devletleri tarafından ciddi baskılara maruz kalan Türkiye için bu devirde Sovyet Rusya ile ilişkilerin kurulması hayati ehemmiyet teşkil ediyordu. Ancak antlaşmanın şartlarında görüldüğü gibi Güney Kafkasya'da kendi ilgisini maksimum seviyede korumak için hem Acaristan hem de Nahçıvan ile alakalı meselelerde Türkiye, her iki bölgeye muhtariyet statüsünün verilmesini asıl isteği olarak göstermişti. Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölge olmasının yanında, Nahçıvan coğrafi olarak stratejik önemi olan bir bölge idi. Böylece 1920-1921 yıllarında RSFSR-Türkiye diplomatik ilişkilerin oluşturulması ve devam ettirilmesinde Nahçıvan bölgesi çok mühim rol oynamıştı. Çünkü 1920 yılında Karadeniz'e antlaşma devletlerinin gemileri dayanmıştı; Gürcistan'ın menşevik, Ermenistan'ın taşnak hükümetlerinin Türkiye ile alakaları yok denecek kadar azdı¹⁴.

Hem Nahçıvan hem de Acaristan'ın statüsü ile ilgili son belge, 13 Ekim 1921 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan SSR, Azerbaycan SSR və Gürcistan SSR hükümetleri arasında RSFSR'nin iştirakı ile Kars şehrinde imzalanan 20 maddelik antlaşma (8, v. 135-145) oldu. Antlaşmanın V. maddesinde Nahçıvan'ın statüsü ile alakalı madde açık ve somut bir şekilde belirtilmişti: "Türkiye hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan sovyet hükümetleri bu antlaşmanın 3 numaralı ekinde gösterilen sınırlar dahilinde Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın egemenliğinde muhtar bölge olmasını kabul etmişlerdir". Bu ekte ise Nahçıvan bölgesinin sınırları Moskova Antlaşması'nın III. maddesinden daha net gösteriliyordu. Eke göre Arazdeyen İstasyonu Ermenistan sınırları dahilinde kalıyordu.

(13) Gümrü, Moskva Və Qars Müqavilələri (Azərbaycan, Türk, Rus Və Fransız Dillərində), Naxçıvan: 2004, s. 26-27.

(14) Sadıqov S. H. *Naxçıvan Muhtar Respublikası Tarixindən*, Bakı, 1995, s. 26.

Kars Antlaşması'nın VI. maddesinde taraflar, Batum'la alakalı mutabakatı resmîleştiriyorlardı: "Türkiye, bu antlaşmanın IV. maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde yerleşen ve Batum'a dahil olan topraklarla Batum şehri ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını Gürcistan'a şu şartlarla bırakmayı kabul etmektedir ki:

1. Bu maddede gösterilen yerlerin ahali güvenlik yönünden herbir topluluğun onun medeni ve dini haklarını temin edecek yerli muhtariyetten istifade edecektir, ahali gösterilen yerlerde isteklerine göre toprak kanunu düzenleme yetkisine malik olacaktır,

2. Batum Limanı'ndan Türkiye'ye gönderilen veya oradan getirilen mallar için gümrük vergisinden muhaf ve hiçbir şart koşulmaksızın serbest geçiş hakkı ile birlikte Türkiye'ye hususi vergi ödemedi Batum Limanı'ndan istifade hakkı verilecektir.

Bu maddelerin hayata geçirilmesi için bu antlaşmanın imzalanmasından derhal sonra mutabık olan tarafların müvekkillerinden oluşan bir komisyon oluşturulacaktır"¹⁵.

Kars Antlaşması'nın VI. maddesinde Batum'la alakalı mutabakata varılan mesele Moskova Antlaşması'nın II. maddesinde Türkiye tarafının ileri sürdüğü şartlar ile tamamiyle aynı idi, yalnız Kars Antlaşması'nda bu maddenin hayata geçirilmesi için taraflar komisyon kurulması üzerine de mutabakat elde etmişlerdi.

Böylece Azerbaycan'ın Nahçıvan, Gürcistan'ın Acaristan muhtariyetleri 1918-1921 yıllarında hem gergin askeri-siyasi hadiselerden hem de çok sayıda muhtelif antlaşmalarla neticelenen diplomatik mübarezedden sonra kendilerinin şimdiki hukuki statülerine 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları ile nail oldular.

Lakin Nahçıvan'ın muhtariyet statüsü için son neticenin elde edilmesine 3 yıl daha gerekti. 1921-1924 arası Nahçıvan'ın hukuki statüsü etrafında yürütülen muhtelif

manipülasyonlardan sonra Nahçıvan'a Azerbaycan'ın hakimiyetinde muhtar cumhuriyet statüsü verildi. Nahçıvan, 16 Mart 1921'de Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 16 Haziran 1923'ten 9 Şubat 1924'e dek Nahçıvan Muhtar Diyarı olarak adlandırıldı¹⁶. Azerbaycan SSR Merkezi İcraiye Komitesi'nin (MİK) 9 Şubat 1924 tarihli kanunu ile Nahçıvan Muhtar Diyarı, Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırıldı. Nisan 1924'te Azerbaycan SSR MİK "Nahçıvan SSR tüzüğü"nü onayladı. Tüzüğe göre Nahçıvan SSR, Azerbaycan SSR'nin bünyesinde 3 idari kazadan (Nahçıvan, Şerur, Ordubad) oluşan bir cumhuriyet idi. Nahçıvan SSR'nin birinci anayasası aynı tüzüğe uygun olarak yazılıp hazırlanmış ve 18 Nisan 1926'da *Umumnahçıvan Sovyetler Kurultayı*'nda onaylanmıştı¹⁷. Daha sonra 1937 ve 1978 yıllarında Nahçıvan'ın iki anayasası daha kabul edildi.

Azerbaycan'ın 1921 anayasasında Nahçıvan'la alakalı hiçbir bahis geçmese de 1927 anayasasının ayrı ayrı maddelerinde Nahçıvan'ın statüsü ile alakalı meseleler yer almış, 1937 ve 1978 anayasalarında ise muhtar cumhuriyetin statüsüne hususi bölümler ayrılmıştı. Azerbaycan bağımsız devlet düzenini tamamladıktan sonra kabul edilen 1995 anayasasının VIII. bölümüne Nahçıvan MR ile alakalı maddeler dahil edilmiştir. Azerbaycan anayasasının 134. maddesi Nahçıvan MR'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bünyesinde muhtar devlet ve Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ilan ediyor¹⁸.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995 anayasası esasında 1998'te Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin sayıca dördüncü anayasası kabul edildi. Sonuncu anayasa, Nahçıvan Muhtar Devleti'ni Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bünyesinde demokratik, hukuki, dünyevi muhtar cumhuriyet ilan etti¹⁹. Anayasa

(15) Gümrü, Moskva Və Qars Müqavilələri (Azərbaycan, Türk, Rus Və Fransız Dillərində), Naxçıvan: 2004, s. 70-71.

(16) Naxçıvan Ensiklopediyası 2 cildə. Cild 2. İstanbul: 2005, s. 156.

(17) Naxçıvan Ensiklopediyası 2 cildə. Cild 2. İstanbul: 2005, s. 156.

(18) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, s. 54.

(19) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası. Naxçıvan: "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2012, s. 5.

ile Nahçıvan siyasi (devlet-toprak) muhtariyetler için zaruri olan bütün hakları elde etti. Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin hem yasama hem de yürütme yetkilerine sahip başkanı, kendi parlamentosu (Yüksek Meclis), hükümeti (Kabine) ve diğer devlet yapıları vardır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet öznitelikleri Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin de devlet öznitelikleridir.

Nahçıvan'la mukayesede Acaristan'ın muhtar cumhuriyet statüsü elde etmesi süreci daha kolay oldu. Öyle ki Kars Antlaşması imzalanmadan üç ay evvel 16 Temmuz 1921'de Gürcistan İnkılap Komitesi Gürcistan SSR'nin bünyesinde Acaristan MSSR'nin oluşturulması hakkında kanun çıkarmıştı. 10-14 Ocak 1922'de geçirilen Acaristan MSSR'nin I. Sovyetler Kurultay'ı muhtar cumhuriyetin ilk anayasasını kabul etmişti²⁰. Acaristan'ın iki anayasası daha 1937 ve 1978'de kabul edilmişti.

Gürcistan Cumhuriyeti'nin devlet egemenliğinin düzenlenmesinden ve onun SSRİ bünyesinden çıkmasından sonra Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin 1921 anayasasının hukuki kuvveti sağlanmıştır. Bu anayasada hukukun üstünlüğü ilkesi gibi "Acaristan Muhtar Cumhuriyeti" ifadesi de yer almamıştı, lakin Abhazya ve Acaristan'ın muhtariyeti konusunda iddia edilen ve Acaristan'ın fiili muhtar cumhuriyeti olduğunu tasdikleyen *Ali Sovet* (parlamento) ve bütün devlet organları var idi. Gürcistan'ın 24 Ağustos 1995'te anayasanın²¹ III. maddesinin III. bendinde belirtildiğine göre; "Acaristan Muhtar Cumhuriyeti'nin statüsü Acaristan Muhtar Cumhuriyeti'nin statüsü hakkında" Gürcistan'ın anayasası ile tayin edilir". Anayasaya gelecekte Gürcistan'da iki meclisli (Cumhuriyet Şurası ve Senato) parlamentonun oluşturulacağını ve senetoya diğer bölge delegeleri ile birlikte Acaristan'dan da üyelerin seçileceğini (madde 4.3), ülke parlamentosunun başkan yardımcılarının birinin Acaristan'dan olan parlamento üyeleri arasından seçileceğini (maddə 55.1) bildiriyor, Aca-

ristan Muhtar Cumhuriyeti'ne yasama hakkı veriyordu (madde 67).

Acaristan MR ile ilgili Gürcistan anayasasında yer verilen bu müddelerin demek oluyor ki, tümü 20 Nisan 2000'de 10 Ekim 2002'de ve 6 Şubat 2004'te kabul edilmiş anayasa ile yeni düzenlemede Gürcistan anayasasına dahil edilmişti. 18 Kasım 2013'te yürürlüğe girmiş Gürcistan anayasasının yeni düzenlenmiş metninde Acaristan MR ile alakalı maddelerde değişikliğe gidilmemiştir. Muhtar cumhuriyet hakkında asıl hukuki senet ise 1 Temmuz 2004'te Gürcistan parlamentosu tarafından kabul edilen "Gürcistan anayasasına değişikliklerle alakalı Acaristan Muhtar Cumhuriyeti'nin statüsü hakkında" anayasa kanunu oldu. Kanuna esasen, Acaristan'ın kendi parlamentosu (Ali Sovet), hükümeti olsa da muhtar cumhuriyetin hak ve yetkileri ülkenin lehine hayli sınırlandırılmıştır. Acaristan MR'nin başkanı muhtar cumhuriyet hükümetinin reisi'dir.

Böylece, Güney Kafkasya'nın bu iki muhtariyetinin kurulma tarihi, onların hukuki statülerinin uluslararası antlaşmalarda geçmesi, bu statülerin tarih içinde pekişerek resmileşmesi, muhtariyet statüsünün muhtelif seviyelerde yasamada tespit olunması ve böylece de Nahçıvan ve Acaristan muhtariyetlerinin şu anki yetki ve hukuk dairesinin tedkiki, Nahçıvan MR ile Acaristan MR arasında birçok benzer cihetlerle beraber ciddi farkların da olduğunu söylemeye olanak verir.

Kaynakça

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (2009), Bakı: Qanun, 68 s.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası (1976), II. cild. Bakı.

CƏFƏRLİ E. (2009), *Naxçıvanda Erməni-Azərbaycanlı Münaqişəsi*, Bakı: Nurlan, 280 s.

Gümrü, Moskva və Qars Müqavilələri (Azərbaycan, Türk, Rus Və Fransız Dillərində) (2004), Naxçıvan, 140 s.

(20) <http://www.vexillographia.ru/gruzia/ajaria.htm>

(21) <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/108331/>

HACIYEV İ. “Naxçıvan Muxtar Respublikasının Yaradılması Ölkəmizin Həyatında Mühüm Hadisədir”: http://525.az/site/?name=xeberprint&kecid=1&news_id=15367

QAFAROV V. (2009), “Batım Konfransı və Azərbaycan” *Tarix və Onun Problemləri Jurnalı*. № 1-2. Bakı, s. 81-89.

<http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2009%201-2/81-89.pdf>

Naxçıvan Ensiklopediyası (2005), 2 cildə. Cild 2. İstanbul, 381 s.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi. F. 314, siyahı 5, iş 18.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası (2012), Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 40 s.

SADIQOV S. H. (1995), *Naxçıvan Muxtar Respublikası Tarixindən*, Bakı, 144 s.

SƏFƏRLİ F. (2001), “Kazım Qarabəkir Paşa Və Naxçıvanın Erməni Təcavüzündən Müdafiəsi” *Naxçıvan Jurnalı*, № 5, s. 75-77.

НИФТАЛИЕВ И. «Историческая призма»: как большевики и армяне рвали на части Азербайджан. <http://news.day.az/politics/348248.html>

http://az.wikipedia.org/wiki/Batum_Vilay%C9%99ti

<http://www.adzar.net/history.htm>

<http://tarix.info/sulh/108-yeni-tarix-d246vr-252n252n-s252lh-m252qavil601l601ri.html>

<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/108331/>

<http://www.vexillographia.ru/gruzia/ajaria.htm>